

KLASİK ARAP ŞİİRİNDE DİDAKTİK ŞİİRLER

*Kemal Tuzcu**

Özet

Arap edebiyatında şiir Emevî devrinin sonlarından başlamak üzere bir öğretim aracı olarak kullanılmıştır. Câhilîye devri şiirinde bu konu, genel olarak kaside bütünlüğü içinde bir tema olarak görülmektedir. Emevî devrinde görülen urcûzeler dil çalışmaları için bir kaynak oluşturmuş ve bu manzumeler didaktik birer şiir kabul edilmiştir. Abbâsî devrinde urcûze formu tamamı ile didaktik veya bilimsel konulu manzumelere kalmış, çeşitli konularda çok uzun urcûzeler yazılmıştır.

Anahtar sözcükler:Recez, Urcûze, Didaktik, Ebân, Odyssea, İbn Sînâ, el-Yeşkurî, Fabl

Abstract

Didactic Poems in Classical Arabic Poetry

Poetry in Arabic literature was used as a means of didactic tool starting from the end of the Umayyad period. During the Jahiliyyah period poems, this is generally seen as a theme in the entirety of qasîdah. The urjûzas seen during the Umayyad period, formed a source for the language studies and these verses were accepted as didactic poems. During the Abbasid period the form of urjûzah wholly is left to didactic or scientific themed poems, very long urjûzas were written on various themes.

Key words: Rajaz, Urjûzah, Didactic, Abân, Odyssea, Avicenna, al-Yashkurî, Fable

* Öğr. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

ARAP EDEBİYATINDA DİDAKTİK ŞİİRİN ORTAYA ÇIKIŞI

Klasik bibliyografik eserler incelendiğinde çeşitli bilimsel konularda yazılmış urcûze, kasîde veya manzume adı altında bazı didaktik şiirler görülür. Doğu kökenli toplumların çoğunda bir öğretim yöntemi olarak görülen bu aktarım biçiminin Araplarda tam olarak ne zaman başladığı konusunda şimdiye kadar bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmada Araplarda didaktik şiirlerin başlangıç ve gelişme süreci incelenerek konunun aydınlığa kavuşması amaçlanmaktadır.

Arap Edebiyatında *eş-Şi'ru'-Ta'lîmî* adı verilen didaktik şiirler okuyucularına bilimsel, dinsel, tarihsel, ahlaki vb. bilgiler vermeyi amaçlayan şiirlerdir. Bu tür manzumeler şiirsel duyguları, heyecanları anlatmaktan çok, seçtiği konuyu, konuşma diline yakın bir ifade ile, birbiri ile kafiyeli dizeler halinde anlatan manzumelerdir.

Araplardan önce bu türün ilk örnekleri eski Hint ve Yunan'da görülmektedir. Eski Hint'te matematikle ilgili kuralların, hafızada daha kolay tutulabilmesi için manzum halde yazıldığı bilinmektedir (Emîn, 1936, I: 263–264). Yunan edebiyatında, Truva savaşını konu alan, Homeros'un İlyada ve Odyssea destanları da bu türden manzumelerdir. Bazı edebiyatçılar, Homeros'un bu destanlarını, anlatım üslubundan dolayı ilk roman örnekleri olarak kabul etmektedirler (Butler, 1991: 2).

Araplarda ise öğretici veya didaktik nitelikte ilk manzum temalar Câhilîye döneminde görülmektedir. Ancak bunlar İlyada ve Odyssea gibi uzun manzumeler değildir. M.250 yıllarında Tasm ve Cedîs kabileleri arasında çıkan bir çatışmada (Çetin, 1973: 69) 'Afîre binti 'Abbâd tarafından söylenen şu şiir buna örnek olarak verilebilir (el-İsfehânî, 1986, XI: 169):

أ هَكَذَا يُفَعِّلُ بِالْعَرُوسِ	لَا أَحَدٌ أَذَلُّ مِنْ جَدِيسِ
أَهْدَى وَقَدْ أَعْطَى وَ سَبَقَ الْمَهْرُ	يَرْضَى بِهَذَا يَا لِقَوْمِي حُرٌّ
خَيْرٌ مِنْ أَنْ يُفَعِّلَ ذَا بَعْرُسِيهِ	لَأُخَذَهُ الْمَوْتُ كَذَا لِنَفْسِيهِ

Cedis'ten daha aşağı bir kavim yoktur. Geline böyle mi yapılır?

Mihri ve hediyeleri verilmişken benim hür kavmim böyle bir şeye razı olur mu?

Onların ölmesi, gelinlerine böyle davranılmasından daha iyidir.

Câhilîye dönemi şairlerinden biri olan el-Ahnes b. Şihâb et-Taglebî adlı şair ise Arap kabilelerinin yaşadıkları yerleri anlatırken aynı zamanda

coğrafi bilgiler verir. Örneğin şair, Arap kabileleri, Bekr b. Vâ'il ve Temîm boylarının yaşadığı yerleri şöyle anlatıyor (ed-Dabbî, 1942:203) :

و بكر لها ظهر العراق و إن نشاء
يحل دونها من اليمامة حاجب
و صارت تميم بين قفّ و رملة
لها من حبال منتأى و مذاهب

Irak'ın üst tarafları Bekr kabilesinindir. Eğer isterlerse el-Yemâme ile aralarına onları koruyan bir engel girer.

Temîm kum yığınları arasındadır. Uzak kum yığınları arasında düşmandan kaçacak yolları vardır.

İslâmiyetten hemen önceki dönemde, bir konu bütünlüğü bulunmayan kasidelerin özellikle sonlarında, şairin hayat tecrübesini, ahlak ve toplum değerlerini aktardığı birkaç beyiti bu tür şiirlerden saymak mümkündür. Zuheyr b. Ebî Sulmâ (öl.615) bir kasidesinde seksen yaşında hayattan bıktığını söyleyerek, hayat tecrübesini şu şekilde aktarıyor (ez-Zevzenî, tsz: 86-87) :

سئمت تكاليف الحياة و من يعيش
ثمانين حولاً لا أباً لك يسأم
و أعلم ما في اليوم و الأمس قبله
و لكنني عن علم ما في غد عم
رأيت المنايا خبظ عشواء من تصب
تمته و من تخطئ يعمر فيهرم
و من لم يصانع في أمور كثيرة
يضرس بأنياب و يوطأ بمنسم

.....

و من هاب أسباب المنايا ينلته و إن يرق أسباب السماء بسلم
و من يجعل المعروف في غير أهله يكن حمده ذمّاً عليه و يندم

Bıktım, usandım hayatın sıkıntılarından, elbette usanır -babası olmayasınca- seksen yıl yaşayan.

Ben bu günü ve öncesi olan dün olup biten şeyleri bilirim, fakat yarın olacaklara karşı körüm.

Ölümü, gece göremeyen bir devenin toslamasından ibaret görüyorum, rast getirdiğini öldürüyor, rast getiremediği kimse ise yaşayıp yaşılanıyor.

Kim bir çok işte ılımlı davranmayı geçimsizlik ederse köpekdişleriyle ısırılır ve ayaklar arasında ezilir.

.....

Kim ölümün sebeplerinden korkarsa, merdivenle göğün kapılarına yükselse bile, ölümün sebepleri ona ulaşır.

Kim layık olmayan birine iyilik ederse, onun kendisine teşekkürü, kendisine bir yergiden ibaret olur ve bu iyiliği yapan kimse pişman olur. (Ceviz vd.2004, 62-63)

Câhilîye devrine ait bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak bu örnekler yapı bakımından Emevî ve Abbâsî devrinde ortaya çıkan öğretici şiirler gibi değildir. Didaktik şiirlerin temeli olan recez ile yukarıda bir örneğinden alıntı yapılan kaside, şiir tekniği olarak farklı nazım türleridir. Kökenleri Câhilîye devrine uzanan bu iki türün gelişim süreçleri de farklıdır. Kaside içyapı ve vezin bakımından bir olgunluğa ulaşarak yine Câhilîye devrinde gelişimini tamamlamış ve klasik kaside formu ortaya çıkmıştır.

Recez ise develerin uyluklarında ortaya çıkan bir titreme hastalığına benzetilerek isimlendirilmiş, günümüze kadar ulaşan bir gelişme süreci içinde Arap şiirini sürekli genişletmiştir. Bu tür, Câhilîye devrinde ve İslâmîyetin ilk yıllarında, savaşlarda tarafların birbirleri ile olan atışmalarında, deve çobanlarının ezgilerinde veya Arapların diğer günlük işlerinde kullandıkları bir halk şiiri türüdür. Konuşma diline yakın yapıda, birkaç beyitlik dizeler halinde söylenen recez, Emevî döneminin başlarında el-Ağleb el-İclî (öl.21/641), el-‘Accâc (öl. 97/715) ve oğlu Ru’be b. el-‘Accâc’ (öl.145/762) tarafından uzatılmış (el-İsfehânî, 1986, X:34), yüzlerce beyitten oluşan manzumelere dönüştürülmüştür.

Önceleri yalnızca bir nazım türü olarak algılanan recezi, aruz vezninin kurucusu el-Halîl b.Ahmed (öl.175/791) aruz sistemine almış ve aynı adla bir aruz bahri oluşturmuştur. Bundan sonra recez bahrinde söylenen manzumelere *Urcûze* (ç.*Erâcîz*) adı verilmiştir.

Kasidede bir beyit iki *şatırdan*¹ oluşurken urcûzede aynı kafiyede tek şatırlık kısma beyit adı verilir. Bu şekilde alt alta yazılan aynı kafiyedeki beyitlerden oluşan *meştûr recez*² formundaki urcûzeler Abbâsî devrinin başlarında önemini yitirmiştir. Ancak urcûze, bazı şekil değişiklikleri ile tekrar kendini göstermiş, bu defa fabl, aruz, tarih, fıkıh benzeri konuların anlatımında kullanılmıştır. Birer dizelik, üç tefileli kısa beyitlerin, yanlarına aynı kafiyede üç tefileli bir beyit daha eklenerek urcûzede kâfiye bütünlüğü kırılmış, Emevî devrinde görülen birer mısralık kısa beyitler bu defa ikişer ikişer kafiyelenmiştir. Böylece urcûzede kısa aralıkla kafiye tekrarı

¹ Şiirinde beyiti oluşturan iki kısımdan her biri.

² Şatırlardan birinin atılarak beyitin tek şatır halinde kalmasıdır. (bkz. el-Hâşimî, 1965: 22)

zorluğu aşılmış ve onbinlerce beyitten oluşan, *muzdevic* veya *muzdevice* adı verilen manzumeler ortaya çıkmıştır (Çetin, 1973: 68).

Bu yeni urcûze formu tam anlamıyla şiir değil, sadece kavramsal açıdan şiirdir. Şiirde olması gereken duygusal coşku, tasvir vb. hiç biri yoktur. Yalnızca manzum oluşu ve aruz bahirlerinden birinde yazılması dolayısıyla şiirdir. Yukarıda da belirtildiği gibi recez, gerek bahir olarak gerek nazım türü olarak konuşma diline yakın bir yapıdadır. Bu bahirde eser vermek için tam bir şair olmaya gerek yoktur. Bu kolaylığı yüzünden recez bahrine *Şairlerin Merkebi* denmiştir. Çünkü zihaf ve illetlerin bolluğu Arap dilinde mevcut türetme şekillerinin hemen hepsini kapsıyor, dile giren yabancı sözcükler bir şekilde Arapçalaştırılıyor veya sözcüğün yapısına harf eklemek ya da çıkarmak suretiyle, bazen zorluklar çekilse de sözcük vezne ve kafiyeye uyduruluyordu³.

Câhilîye ve Sadru'l-İslâm dönemlerinde, kaside ve recez arasında yapılan belirgin ayırım sonucu recez ikincil bir nazım şekli olarak görülmüştür. Ancak, halk şairleri olarak da adlandırabileceğimiz râcizler bu nazım biçimine sahip çıkmışlar, özellikle Emevî döneminde urcûzeleri, kasidelerle yarışır duruma getirmişlerdir.

1- Emevî Dönemî ve İlk Didaktik Urcûzeler

Emevî devrinde Arapların fethettikleri yerlerin halklarıyla olan bağlantıları onların fikir ve düşünce dünyasını etkilemiş, meyveleri daha çok Abbâsî döneminde alınacak olan bilimsel bir kıpırdanma başlamıştır. Emevî döneminde, Câhilîye döneminde olduğu gibi Arapçılık ruhu önem kazanmış, şehirleşme hareketleri hızlanmış, ortaya çıkan dini ve siyasi çekişmeler toplumda kültürel ve edebi bakımlardan bazı gelişmelere neden olmuştur.

Halifelerin, şairleri, şiir ravilerini, dilcileri bizzat saraylarına çağırarak yaptıkları edebi sohbetlerde ağırlıklı olarak işlenen konu Arap şiiri ve Arap diliydi. Arapların, Arap olmayan toplumlarla ilişkiye girdikleri bu dönemde, şiiri ve dili koruma çabası içinde bulduklarını görüyoruz. Bu noktada özellikle Kur'ân-ı Kerîm'in doğru okunup, doğru anlaşılması endişesi de dikkatleri dile yöneltmiş, dilin korunması amacıyla dili kayıt altına alma çalışmaları başlamıştır. Bu nedenle hicri I.yüzyıl ve II. yüzyılın başlarında

³ el-Câhiz şiir konusunda bazı açıklamalar yaparken Arapçada söylenen her sözün mutlaka bir tefileye uygun olduğunu belirtiyor ve bir satıcı "من يشتري بالذنان" diye bağırsa onun bu sözleri "مستفعلن مفعولات" şeklinde vezinlenir." demektedir. O bununla şiirde kase esasına örnek veriyor. Yukarıdaki sözlerde kase olmadığı için tabii olarak şiirden saymıyor. Ancak konuşma diline yakın bir aralıkta yazılan öğretici şiirlerde bir kase olduğu için bunları şiirden saymak gerekir. (bkz. *el-Câhiz*, 1968 I: 154)

üzerinde durulan ilk bilimsel konular Arap filolojisi merkezli tefsir, hadis ve fıkıh gibi İslami bilimler olmuştur.

Öz Arap kültürünün öne çıktığı bu dönemde, şairlerin yanı sıra şiirlerinde bedevi hayatına özgü temalara ve *garîb* yani anlaşılmaz, yabancı sözcüklere yer veren el-‘Accâc ve oğlu Ru’be, Ebû Nuhayle, el-‘Umânî gibi râcizler⁴ de kabul görmüştür. Bu râcizler sık sık kafiye tekrarı gerektiren urcûzelerinde Arapçanın zengin söz varlığını sergilemişler, bu arada urcûzelerde geçen ve dilde az kullanılan veya hiç kullanılmayan, anlaşılmaz sözcükler gün ışığına çıkmıştır. Bu sözcükler, özellikle Kur’ân ve hadisteki garîb sözcükleri derleyip açıklamaya çalışan bilimsel çevrenin sürekli ilgisini çekmiştir. Râcizlerin yanı sıra Arap diline ve şiir bilgisine hâkim olan Beşşâr b. Burd, Ebû Nuvâs, Ebû Temmâm gibi tanınmış şairler de urcûze söylemişler ve dilde râcizlerin üslubunu izlemişlerdir.

Dil çalışmalarının önem kazandığı böyle bir ortamda şairler ve râcizler dönemin ruhuna uygun olarak dilcilerin dikkatini çekecek ve kendilerini ön planda tutacak, dilde hiç kullanılmayan ya da az kullanılan sözcükleri ve kural dışı kullanımları şiirlerine doldurmuşlardır. Dilciler eldeki kaynaklardan anlamları hakkında bilgi edinemedikleri bazı sözcüklerin anlamlarını bizzat şairlerden sormak gereksinimi duymuşlardır. Yûnus b. Habîb, *es-Sânih* ve *el-Bârih* sözcüklerinin anlamlarını Ru’be’ye sormuştur (el-İsfehânî, 1986, II: 202). Dilcilerin Cuma günleri onunla bir araya gelip, dile ait konuları görüştükları rivayet edilir (el-İsfehânî, 1986, XX: 366–367). Öyle ki Ru’be bazı sözcüklerin anlamını yalnız kendisinin ve babasının bilebileceğini iddia etmiştir (el-İsfehânî, 1986, XX: 363). Abdullah b. el-‘Accâc ve oğlu Ru’be urcûzelerinde o kadar çok garîb sözcük kullanmışlardır ki kendilerinden sonra bu beyitler şahit beyit olarak ilgili eserlerde yerlerini almışlardır. el-Halîl b. Ahmed, Ru’be b. El-‘Accâc’ın cenazesinden dönerken “Bugün şiiri, fesahati ve dili gömdük” demiştir (el-İsfehânî, 1986, XXI: 71). Ru’be’nin bir urcûzesinin ilk dizeleri şöyledir (Ru’be, 1903: 104):

وَقَاتِمِ الْأَعْمَاقِ خَاوِي الْمُخْتَرِقِ
مُسْتَبِيهِ الْأَعْلَامِ لَمَاعِ الْخَفَقِ
يَكَلُّ وَقْدُ الرِّيحِ مِنْ حَيْثُ انْخَرِقِ
شَأْرُ بَمَنْ عَوَّهَ جَدَّبِ الْمُنْطَلِقِ
نَاءٍ مِنَ النَّصْبِيحِ نَاءِ الْمَعْتَبِقِ
تَبْدُو لَنَا أَعْلَامُهُ بَعْدَ الْعَرَقِ

⁴ Recez söyleyen.

فِي قِطْعِ الْأَلِّ وَ هَبْوَاتِ الدُّقُقِ
خَارِجَةً أَعْنَاقَهَا مِنْ مُعْتَنَقِ

Nice derin karanlıklar, ıssız geçitler.

Bir birine benzer tepeler, uçsuz bucaksız çöller.

Rüzgâr çıktığı yerden buralara gelince esmekte yorgunluk çeker.

Oraya oturup yerleşene hiçbir şeyi olmayan bir tepe.

İyi sabahlar diyen birinin çıkması, akşam şarabı içecek birinin çıkması kadar imkânsızdır.

Bir tufandan sonra tepeleri bize,

Ceylan sürüleri gibi ve ince toz bulutları halinde görünür.

Başları seraptan çıkmış bir halde.

Urcûzeler, çoğu zaman kasidelerde olduğu gibi sevgilinin bıraktığı izlere ağlayarak başlar. Daha sonra yolculuk, deve veya çöl tasvirine geçilir. Oldukça uzun olan bu tasvirlerde dil de çok ağırdır. Birçok anlaşılmaz sözcükle örülüdür. Daha sonra asıl konu olan methiye, hicviye vb.lerine geçilir. Ancak konu, yoğun tasvirler arasında çok cılız kalır. Son bölümde ise râciz, kasidelerde olduğu gibi hikmetli söz, öğüt veya hayat tecrübelerini içeren birkaç beyitle urcûzesini noktalar. Câhilîye devri şiir geleneğini sürdüren Emevî şiirinde, kısmen İslâmî kavramlar da etkisini göstermiş urcûzelerin girişlerinde hamdeleler ve salveleler yer almıştır. Halife ‘Abdûlmelik b. Mervân’ın, Hâricîlerden Ebû Fudeyk el-Hâricî’yi öldürtmesi üzerine el-‘Accâc’ın onu övdüğü urcûzesinin girişi bu türden bir mukaddimedir (el-‘Accâc, 1995:63-64):

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَعْطَى الْحَبْرَ

Allah dini ıslah etti o da düzeldi.

Allah çekip gidenin gözünü kör etsin.

Sevinci veren Allah’a hamd olsun.

Öte yandan el-‘Accâc’ın rakibi olan Ebu’n-Necm el-‘İclî’nin, recez sanatının en olgun örneklerinden biri sayılan meşhur Lâmiyyesi şu şekilde başlamaktadır (İbn Sellâm, tsz, II, 748):

الْحَمْدُ لِلَّهِ الْوَهَّابِ الْمُجْزِلِ
أَعْطَى فَلَمْ يَبْخُلْ وَلَمْ يُبَخَّلْ

Cömert, bolca veren Allâh'a hamd olsun.

Hep verdi, eli sıkı davranmadı.

Emevî halifelerinden Velîd b.Yezîd (Hilafeti: 125-126/742-743)'in bir hutbesi içinde söylediği urcûzesi şu şekilde başlar (el-İsfehânî, 1986, VII: 68):

أَحْمَدُ فِي يُسْرِنَا وَالْجَهْدِ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَلِيِّ الْحَمْدِ
وَهُوَ الَّذِي لَيْسَ لَهُ قَرِينٌ وَهُوَ الَّذِي فِي الْكُرْبِ أَسْتَعِينُ

Hamda layık olan Allah'a hamd olsun, sıkıntıda ve rahatlıkta ona hamd ederim

Üzüntü sırasında yardım istediğim, eşi, benzeri olmayan O'dur.

Dünya ve dünyanın dışında Ondan başka tanrı olmadığına şahitlik ederim.

Her ne kadar Abbâsî devrinde göreceğimiz türde çeşitli bilimsel ve edebî konularda verilen didaktik şiirler gibi olmasalar da hemen her dizesinde mutlaka garîb bir sözcüğün bulunduğu bu dönem urcûzeleri, Arap edebiyatının ilk didaktik şiirleri olarak kabul görmüş ve Abbâsî devri didaktik şiirlerin ilk çekirdeklerini oluşturmuştur (Dayf, 1966: 5).

2.Abbâsî Döneminde Öğretici Şiirler:

Abbâsî döneminde, Arapların yabancı unsurlarla ilişkileri daha da artmış, edebî zevk değişmeye başlamıştır. Artık anlaşılmaz sözcüklerle dolu urcûzeler önemini yitirmiş ve urcûzeler şekil bakımından ve içindeki anlaşılmaz, yabancı sözcükler yüzünden eleştiriye uğramıştır. Ebu'l 'Alâ' el-Ma'arrî, Emevîler devrinde sanatsal açıdan beğeni kazanan urcûzelerin, içinde bulunan yabancı veya işlek olmayan sözcüklerden dolayı methiye konusuna hiç uymadığını belirterek şöyle der: “ *Sözünüz övgüye uymuyor, siyah bir katrandan fazlası değil, bir taşla memduhun kulaklarını tırmalyorsunuz. Hoş kokulu bir ud buhuruyla keyifleniliyor. Çok seyahatten dolayı ağıt yaktığınız deve vasfından ne zaman çıktınız da yüzer gibi koşan ata ya da avı için havlayan köpeğe geçtiniz*” (el-Ma'arrî, 1969: 377). Bu sözleriyle hem konu hem de şekil bakımından urcûzeyi eleştirmektedir.

Diğer yönden Emevî devrinde görülen ve vezin olarak *meştûr recez* adı verilen üç tefileli urcûze şekli, bir anlatım darlığı yaratıyor, ifade edilmek istenen fikirler çoğu zaman birkaç beyite taşıyordu. Bu nazım şeklinin bir başka zorluğu yukarıda belirtildiği gibi kafiye tekrarıdır. Şair urcûzesine hangi kafiyede başlamışsa o kafiyede bitirmek zorundadır ve yüzlerce beyitlik uzun urcûzelerde bunu yapmak oldukça zordur.

Yazının yaygın olarak kullanılmadığı ve yerleşik sözlü aktarım geleneğinin sürdüğü bu dönemde, recez eğitim alanında çok ilgi gören bir nazım biçimi olmuştur. Ezberin ön planda olduğu öğretim kurumlarında recez önemli bir boşluğu doldurmuştur. Her beyti, kendi arasında kafiyeli, iki şatırdan oluşan müzdevic şiirleri ezberlemek, düz nesri ezberlemekten çok daha kolaydır. İbn Sînâ (öl.427/1035) bu konuda : “ *Çocuğa önce recez sonra kasîde öğretmek gerekir. Çünkü recezi ezberlemek vezninin hafif, beyitlerinin kısa oluşu yüzünden daha kolaydır*⁵ .”diyerek bunu vurgulamıştır.

Klasik mensûr eserler bir inşa düzeni içinde yazılmıştır. Yazar besmeleden sonra Allah’a hamd ve peygambere salat ile söze başlar, ardından mütevazi ibarelerle kendi adını ve eserinin adını belirtir. Bundan sonra konuya geçer. Eser uzunsa, konu mensur eserlerde olduğu gibi alt başlıklara ayrılır. Yazar anlatacaklarını anlattıktan sonra bir sonuç bölümü ile eserini bitirir. Öğretici manzumelerde de aynı inşa düzeni korunmuştur. Örneğin İbn Mâlik (öl. 672/1273) “Elfiyye”sine şöyle başlamaktadır:

أحمد ربي الله خير مالك	قال محمد ابن مالك
و آله المستكملين الشرفاء	مصلبيا على الرسول المصطفى

Yukarıdaki örnekteki beyitlerden de anlaşılacağı üzere didaktik şiirler mensur eserlerden, görünüşte kafiyeden başka bir fark taşımamaktaydı. Konuşma dilinde mensur bir yazının yalnızca kafiyeye dökülmüş hali gibiydi. Zaten şiire yatkın olan Arap toplumunda, bilginler ve sanatçılar bu manzumeleri söylemekte hiç zorlanmamış, hemen her alanda bu üslupta manzum eserler vermişlerdir.

2.1.Abbasi Döneminde Didaktik Şiirin Başlıca Konuları

2.1.1.Arap Dili ve Grameri

Bu dönemde üzerine en çok manzum eser yazılan konu Arap dili grameri olmuştur. Gramerle ilgili en eski manzumenin, Araplarda gramer çalışmalarını başlatan ve aruz vezninin kurucusu olduğu kabul edilen el-Halîl b. Ahmed’e (öl.175/791) ait olduğu belirtilmektedir. Sultan Kâbus

⁵ www.annabaa.org/nba56/aalam.htm (2008)

Üniversitesi profesörlerinden Ahmed ‘Afifi, 293 beyitten oluşan, *tam kâmil* bahrinde bir manzume yayınlamış ve manzumenin el-Halîl b. Ahmed’e ait olduğunu iddia etmiştir. Konuyu iki makale halinde yayınlayan yazar bu manzumenin gramer konusunda yazılmış ilk manzume olduğunu iddia etmekte ve bu konuda bazı kanıtlar sunmaktadır. Bu manzumenin ilk beyitleri şöyledir (‘Afifi, 1995, 120):

الحمد لله الحميد بمنه
أول وأفضل ما ابتدأت و أوجب
حمدا يكون مبلغه رضوانه
وبه أصير إلى النجاة وأقرب
وعلى النبي محمد من وبه
صلواته وسلام ربي الأطيب
إني نظمت قصيدة خبرتها
فيها كلام مؤنق وتأدب

.....

*Hamd, lutfuyla övgüye değer Allah içindir.
Başladığım şeyin ilki ve en değerlisi,
Rızasına ulaşacağım kadar büyük hamd,
Onunla kurtuluşa döner ve yaklaşıyorum.
Peygamber Hz.Muhammed’e,
Rabbimin en güzel salâtı ve selamı üzerine olsun.
Ben bir kasîde düzdüm.
Sözün güzelini anlattım.*

Ancak bibliyografik ve biyografik eserlerin hiç birinde el-Halîl b. Ahmed’e ait, gramerle ilgili bir manzumeden söz edilmemektedir.

Daha sonra bu alanda Ahmed b. Mansûr el-Yeşkurî’nin (öl.370/980-81) üç bin beyite yaklaşan urcûzesini görüyoruz. el-Halîl b. Ahmed’in kaynak eserlerde, hiç söz edilmeyen manzumesi dikkate alınmazsa bu konudaki en eski urcûzenin el-Yeşkurî’ye ait olduğunu söyleyebiliriz. Bu urcûzenin ilk beyitleri şöyledir (et-Tannâhî, 2002, I, 140, 144):

الحمد لله الذي تعالى واستخلص العزة والجلالا

.....

وَأَزِيدُ إِنْ شِئْتَ أَوْ زِيَادٍ فَجَمَعْنَا زَيْدًا عَلَى أَزْيَادٍ
وَجَمَعْنَا الْعِبَادَ عِبَادًا وَعِبَادًا وَرَبَّمَا قَبِيلَ زَيْوُدٍ وَزَيْدًا

Hamd, ululuk ve şerefın kaynağı yüce Allah'adır.

İstersen Zeyd sözcüğünü, Ezyâd, Ezyud veya Ziyâd olarak çoğul yaparız.

Belki Zuyûd ve Zuyud da olur. 'Abd sözcüğünü 'ibâd ve 'ubud şeklinde çoğul yaptığımız gibi.

Ebû Muhammed Kâsım b. 'Alî el-Harîrî (öl.516/1122) *Mulhatu'l-İ'râb* adlı urcûzesinde yine Arap gramerini ele almıştır. Urcûzenin ilk beyitleri şöyledir (Çelebî, 1992, II: 1817):

أَقُولُ مِنْ بَعْدِ افْتِتَاحِ الْقَوْلِ بِحَمْدِ ذِي الطَّوْلِ الشَّدِيدِ الْحَوْلِ
وَبَعْدَهُ فَأَفْضَلَ السَّلَامِ عَلَى النَّبِيِّ سَيِّدِ الْأَنْبَامِ
وَأَلِهِ الْأَطْهَارِ خَيْرِ آلِ فَافْهَمْ كَلَامِي وَاسْتَمِعْ مَقَالِي
يَا سَائِلِي عَنِ الْكَلَامِ الْمُنْتَضِمِ حَدًّا وَنَوْعًا وَإِلَى كَمْ يَنْقَسِمِ
اسْمَعْ هُدَيْتَ الرُّشْدَ مَا أَقُولُ وَأَفْهَمَهُ فَهَمَّ مَنْ لَهُ مَعْفُولُ

Güç ve kudret sahibine hamd ile sözü açtıktan sonra

Arından da bütün yaratılmışların efendisi olan peygambere

Ve en hayırlı aile olan onun temiz ailesine selamın en güzeli, sözümü anla, dediğimi dinle

Ey düzgün sözün tanımını, çeşitlerini ve kaç kısma ayrıldığını bana soran

Dinle söyleyeceğim ile doğruya ulaşacaksın, öyleyse akıllı biri gibi anla.

Dilci İbnu Dureyd'in (öl.321/933) de dille ilgili bazı urcûzeleri vardır. Fakat daha ilginç olanı onun Ahvâz valisi *Abdullah b. Muhammed b. Mikâl* ve oğlu *İsmail*'i övdüğü *el-Maksure*'sidir. Eser yaklaşık iki yüz elli beyittir. Bu urcûze, maksûr harflerle kâfiyelendiği için el-Maksûre adı verilmiştir. Girişi klasik kasîde girişi gibi bir nesible başlar ve ardından tasvirle devam eder (Dayf, 1973: 251-252; el-Cevherî, tsz: 377):

يا ظبية أشبه شيء بالمها
ترعى لخزامى بين أشجار النقا
إما ترى رأسي حاكاً لوئهُ
طرة صبح تحت أذيال الدجى
اشتغل المبيض في مسودّه
مثل اشتغال النار في جل العضى

Ey Ceylan, (gözlerin), en-Nekâ ağaçları arasında güzel kokulu bitkilerle otlayan yaban ineğinin gözlerine ne kadar benzer.

Başıma bak, kaybolmaya yüz tutan karanlıktaki sabahın ilk ışıkları gibi.

Siyahlıklarda beyazlar, sönük alevlerle yanan el-Gadâ ağacının yanışı gibi yanar.

Bu eserin konuyu ilgilendiren yönü, beyitleri arasında dilde kullanılmayan bazı sözcükleri, bazı maksûr isimlerin az rastlanan çoğullarını içermesi ve dilticilerin çeşitli amaçlarla sık sık bu urcûzeye başvurmalarıdır.

İbn Dureyd'in didaktik şiire gerçek anlamda katkısı Arapçada maksûr ve memdûd isimleri içeren bir urcûze yazmış olmasıdır. Burada elli yedi maksûr ve memdûd sözcükten bahsetmektedir. Bu urcûzenin ilk beyitleri de şöyledir (Dayf, 1973, 253):

لا تتركن إلى الهوى و احذر مفارقة الهواء
يوماً تصير إلى الثرى و يفوز غيرك بالثراء

Boş arzulara yönelme, bir gün nefessiz kalacaksın, sakın!

Toprak olup gideceksin, servete senden başkası konacak.

Eser yukarıdaki beyitlerden de anlaşılacağı üzere ilk şatır sonunda maksûr okunan isimleri, son şatırda ise memdûd okunan isimleri vermektedir. Bundan sonra kendinden önceki harf kesra olup maksûr ve memdûd okunan اللوى ve اللواء gibi⁶ veya kendinden önceki kesralı olup kendisi maksur olan ve kendinden önceki fethalı kendisi memdûd olan سوى ve سواء gibi isimlerle⁷ farklı anlamlara da gelebilen sözcükle devam etmektedir.

'Abbâsî döneminin sonlarında Arap dili grameri alanında İbn Mâlik (öl.672/1273)'in urcûzesini görmekteyiz. Yazar eserini *el-Hulâsa* diye adlandırmasına rağmen urcûze *el-Elfiyye* adı ile tanınır. Bu dönemlerde ortaya çıkan bu tür manzumeler revî harfine göre isimlendirilmiştir. Fakat İbn Mâlik'in eseri tam bin beyit olduğu için bu adı almıştır. Gramer alanında

⁶ اللوى Tabaka tabaka görülen kum katmanları, اللواء bayrak, emîr

⁷ سوى istisna edatı, سواء ise eşitlik

yazılan manzumelerin en tanınmış bu eseridir. Eserin ilk beyitleri şöyledir (Çelebî, 1992, I: 151):

أحمد ربي الله خير مالك قال محمد ابن مالك
و آله المستكملين الشرفاء مصليا على الرسول المصطفى

.....

Muhammed İbnu Mâlik dedi ki: En iyi sahip, Rabbim olan Allah'a hamd ederim.

Seçilmiş peygambere ve onun mükemmel, şerefli ailesine salat ederek (dedi ki:)

İbn Mâlik, manzumesinin dizeleri arasında, daha önce bu konuda manzume söylemiş olan İbn Mu'tî'nin *Efiyye*'sinden de bahseder (İbn 'Akîl, 1980, I: 11-12):

فانقة ألفية ابن معط و تقتصي رضا بغير سخط
مستوجب ثنائي الجميلا وهو بسبق حائر تفضيلا

İbn Mu'tî'nin Efiyyesinden de üstün olduğuna gücenmeden rıza göstermek gerekir.

O daha önce böyle bir Efiyye yazmış olup bir üstünlük kazanmıştır. Onu iyi bir şekilde yad etmeyi görev sayarım.

İbn Mâlik'in anmayı bir görev saydığı Yahyâ b. 'Abdilmu'tî b. Abdinnûr (öl.628/1229), urcûzesini *ed-Durretu'l-Efiyye* olarak adlandırmıştır. Yine nahiv konulu urcûzenin ilk beyti şu şekildedir (Çelebî, 1992, I: 155):

يقول راجي ربه الغفور يحيى بن معط بن عبد النور

Bağışlayıcı rabbini dileyen Yahyâ b. 'Abdilmu'tî b. Abdinnûr şöyle der:

İki urcûze arasında bir karşılaştırma yapıldığında, İbn Mâlik'in yukarıdaki urcûzeden oldukça yararlandığı görülmektedir. Urcûzelerin girişleri bile aynı üsluptadır.

Arap kültürünün yükselişe geçip olgunlaştığı Abbasî döneminde urcûzelerin en belirgin kullanım alanlarından biri de manzum hikâye tarzı olmuştur.

2.1.2 Hikâye (Fabl)

Batı edebiyatında Fabl olarak adlandırılan, hayvanları veya diğer cansız varlıkları konuşturarak hikâye etme yöntemi, Hint kökenli bir edebî türdür. Daha çok ahlaki bir ders vermek amacıyla yazılan didaktik konulu

hikâyelerdir. Hint kültürüyle olan etkileşimi nedeniyle Farslara geçen bu edebî tarz, Fars-Arap kültürel etkileşiminin en yoğun zaman olan Abbâsîler döneminde Araplara geçmiştir. Bu tarzda verilen en belirgin edebî eser İbn Mukaffa'nın (öl.139/756-757) Farsçadan Arapçaya çevirdiği *Kelîle ve Dimne*'dir. Ancak bu eserin, manzum anlatımının çok yaygın olduğu Araplarda, urcûze üslubuna konması kaçınılmazdı.

Manzûm hikâyecilikte Abbâsî devrinin başlarında, bu konuda oldukça fazla eser veren bir şair olarak, didaktik şiirin mucidi kabul edilen Ebân b. Abdilhâmid el-Lâhikî'yi (öl.200/815) görmekteyiz (Huseyn, 1993, II: 220). Onun en büyük eseri şüphesiz ki on dört bin beyitlik manzum *Kelîle ve Dimne* tercümesidir. Muzdevic urcûze şeklinde yazılan bu eserin girişi şu şekildedir:

هذا كتاب أدبٍ و محنة و هو الذي يُدعى كليلة و دمنة
فيه احتيالاتٌ و فيه رشدٌ و هو كتابٌ وضعه الهنْدُ

Bu edep ve meşakkat kitabıdır. Bu Kelîle ve Dimne denilen kitaptır.

Onda hem hileler hem doğru yol vardır. Hintlilerin yazdığı bir kitaptır.

Kaynaklarda bu eserin hemen tamamının kayıp olduğunu belirtilmektedir. Kimine göre yalnız bu iki beyit kalmıştır (Zeydân, 1983, I: 387). Ancak çeşitli rivayetlerde bazı bölümleri yine nakledilmektedir. Eserin asıl başlangıcı olan *Aslan ile Öküz* babına ait birkaç beyit de şu şekildedir (el-Cevherî, tsz: 365):

وَمَنْ يَعْشُ فِي وَحْشَةٍ وَ ضَيْقٍ
فَهُوَ وَ إِنِّ عَمَرَ طَوَّلَ دَهْرَهُ
قِيلَ أَيْضاً أَنَّهُ قَدْ يَنْبَغِي
أَلَا يُرَى إِلَّا مَعَ الْأَمْلاكِ
وَقَالَ لَهُ السَّبْعُ: لَقَدْ سَمِعْتُ
لَكَنِّي لَسْتُ أَظُنُّ مَا تَظُنُّ
وَقِيلَ الْمَعْرُوفِ فِي الصَّدِيقِ
لَيْسَ بِمَعْبُوطٍ بِطَوَّلِ عُمُرِهِ
لِلرَّجُلِ الْفَاضِلِ فِيمَا يَنْبَغِي
أَوْ يَعْبُدُ اللَّهَ مَعَ النَّسَائِكِ
وَكُلُّ مَا تَقُولُ قَدْ فَهَمْتُ
بِالتَّوَرِّ مِنْ غَشٍّ بَلَى ظَنِّي حَسَنٌ

Yalnızlık, sıkıntı ve arkadaşına az iyilik ederek yaşayan

Uzun yaşasa da ömrü boyunca mutlu olamaz.

Faziletli kişiye istediği şeyi yapması gerekir

Hep refah içinde ya da dindarlarla birlikte Allah'a tapanlarla görülmemelidir.

Aslan ona şöyle dedi: bütün söylediklerini işittim ve anladım.

Fakat ben öküzin yaptığının bir hile olduğu konusunda senin gibi düşünmüyorum. Aksine yaptığı iyidir.

Bu alanda bir başka eser ise Ebû Ya'lâ b. Muhammed b. El-Hubâriyye el-Hâşimî (öl.509/1115-16)'nin, *es-Sâdih ve'l-Bâgim* adı altında kaleme aldığı manzum hikâyelerdir. Yazar bu eserinde üslup olarak el-Lâhikî'nin Kelîle ve Dimne adlı manzum eserini taklit etmiştir. Eser genel olarak üç bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde dindar ile kâtil'in tartışmaları, ikinci bölümde beyan ve hayvanların karşılıklı övünmeleri ve son bölümde edeb kısmı bulunur:

الحمد لله الذي حباني بالأصغرین القلب واللسان

Bana kalbi ve dili veren Allah'a hamd olsun

Yazarın on yılda tamamladığını belirttiği, iki bin beyitlik eserin son beyitleri ise şu şekildedir. (Çelebi, 1992, II: 1070)

هذا كتاب حسن تحار فيه الفطن
أنفقت فيه مده عشر سنين عده

Bu akıl sahiplerini hayrette bırakan güzellikler kitabıdır

Onu yazmak için on yıl harcadım

el-Lâhikî daha çok mevcut mensur eserleri ustaca şiire dökmüş ve bu konuda beğeni kazanmıştır. Kendisinden sonraki yazarlar özellikle manzum *Kelîle ve Dimne*'yi taklitle aynı tarzda yeni eserler vermişlerdir.

2.1.3.Tarih ve Biyografi

Araplardaki, *Ahbâr, Vefeyât, Terâcim, Tabakât ve Siyer* konulu eserlerin tamamı bu başlık altında değerlendirilebilir. Ancak özellikle ilk dönemlerde tarih ve biyografi kitapları arasında kesin bir ayırım yapmak fazla mümkün değildir. Erken dönem siyer kitaplarının çoğu daha sonra yazılan tarih kitaplarına da kaynaklık yapmıştır. Arap kültüründe her zaman önemli bir yer tutan bu tür eserlerin ilklerine baktığımızda hepsinin mensûr eserler olduğunu görmekteyiz.

Tarih ve biyografiyi manzûm bir konu olarak düşünen ve bu konuda eser veren ilk yazar yine Ebân b.Abdilhâmid el-Lâhikî'dir. *Zâtu'l-Hulel* adını verdiği bir urcûzesinde insanlığın yaratılışından kendi zamanına kadar dünyanın durumunu anlatır. Ayrıca *Erdeşîr ve Enuşîrevân*'ın hayat hikâyelerini ele aldığı başka urcûzeleri de bulunmaktadır (Brockelman III, 1959:105; Dayf, 1973: 246).

Abbâsî dönemi şairlerinden Alî b. el-Cehm'in (öl.249/863) *el-Muhabberetu'l-Kubrâ* adlı urcûzesinde yaratılışın başlangıcı ile söze başlar.

Havva ve Adem, İblisin onlara verdiği vesveseler, cennetten yeryüzüne inişleri, Nuh tufanı Hz. İbrahim'in putları kırması ve kutsal kitaplarda geçen diğer peygamberlerin kıssalarını manzum bir şekilde anlatır (Dayf, 1973: 247). Şair urcûzesine şu girişle başlar (el-Cehm,1949: 228):

الحمد لله المعيد المبيدي	حمدا كثيرا و هو أهل الحمد
ثم الصلاة أولا و آخرأ	على النبي باطنا و ظاهرا
يا سانلي عن ابتداء الخلق	مسألة القاصد قصد الحق

Yoktan yaratan ve yeniden diriltten Allah'a sayısız övgüler olsun o buna hakkıyla layıktır.

Sonra ezelde ve ebedde açık ve ya gizli her halde salat Hz. Peygambere olsun

Ey yaratılışın başlangıcını gerçeği kasd ederek soran....

Daha sonra Âdem'le Havva'nın yaratılışı ve şeytanın onları aldatması kıssası ile devam eder (el-Cehm, 1949: 228-229):

و من له العزة و البقاء	إن الذي يفعل ما يشاء
و قد منه زوجة حواء	أنشأ خلق آدم إنشاء
حتى إذا أكمل منه صنعة	مبتدئا ذلك يوم الجمعة
فكان من أمرهما ما كانا	أسكنه و زوجة الجنائنا
كما أبان الله في كتابه	غرهما إبليس فاعترا به

İsteddiğini yapan izzet ve beka sahibi,

Ademi sağlam bir şekilde yarattı, eşi Havva'yı da yine ondan yarattı.

Buna Cuma günü başladı ve Cuma günü tamamladı.

Onu ve eşini cennetlere yerleştirdi, ancak olan oldu.

Ve İblis onları aldattı, onlar da aldandı,

Allah'ın Kitabında apaçık anlattığı gibi.

el-Cehm'in divanında bazı rivayet farkları ile yine Hz.Adem'in yaratılışı konusunda on sekiz beyitlik kısa bir müzdevic urcûze daha vardır (el-Cehm: 1949: 157-159).

İbnu'l-Mu'tezz'in, Halife el-Mu'tezid b'illâh'ın hayat hikâyesini anlattığı manzum müzdevic urcûze dört yüz on sekiz beyitten oluşmaktadır.

Yazar burada halifenin yaşamını, devletin, hilafete geçmeden önceki durumunu, hilafeti boyunca olan tarihi olayları, savaşları anlatmaktadır. Divanda *Urcûzetu'l-Mu'tezid* adı verilen bu manzumenin, halifenin emriyle yazıldığı belirtilmektedir. Bu urcûzenin ilk beyitleri şöyledir (İbn el-Mu'tezz, 1995: 399):

بِسْمِ الْإِلَهِ الْمَلِكِ الرَّحْمَنِ	ذِي الْعِزِّ وَالْقُدْرَةِ وَالسُّلْطَانِ
الْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَىٰ آيَاتِهِ	أَحْمَدُهُ وَالْحَمْدُ مِنْ نِعْمَاتِهِ
أَبْدَعَ خَلْقًا لَمْ يَكُنْ فَكَانَا	وَأَظْهَرَ الْحِجَّةَ وَالنَّبِيَانَا
وَ أَرْسَلَ الرُّسُلَ بِحَقِّ سَاطِعِ	قَاهِرِ كُلِّ بَاطِلٍ وَقَامِعِ
وَجَعَلَ الْخَاتَمَ لِلنَّبُوءَةِ	أَحْمَدَ ذَا الشَّفَاعَةِ الْمَرْجُوءَةِ
الصَّادِقِ الْمَهْدَبِ الْمُطَهَّرَا	صَلَّىٰ عَلَيْهِ رَبُّنَا فَأَكْتَرَا
مَضَىٰ وَ أَبْقَىٰ لِبَنِي الْعَبَّاسِ	مِيرَاتَ مُلْكٍ ثَابِتِ الْأَسَاسِ
بِرَعْمِ كُلِّ حَاسِدٍ لَا يَبْغِيهِ	يَهْدِمُهُ كَأَنَّهُ يَبْنِيهِ

.....

Melik ve Rahman olan, güç ve kudret sahibi Allah'ın adıyla

Nimetlerinden dolayı Allah'a hamd olsun, Ona hamd ederim, hamd da onun nimetlerindedir.

Mevcutatı yoktan yarattı delilleri açıkça ortaya koydu.

Bütün batıl şeyleri ezip kahreden ap açık gerçek delillerle peygamberler yolladı.

Şefaati umulan Ahmed'i nübüvvet mühürü yaptı.

Doğru sözlü, terbiyeli temiz, Rabbimiz de ona çokça salat etti.

O geçip gitti, Abbâs oğullarına sağlam bir miras bıraktı.

Sanki yapıyormuş gibi yıkan, istemeyen kıskançlara rağmen.....

Endülüslü şair ve yazar İbn Abdirabbihî (öl.328/940), Halife Abdurrahman b. Muhammed en-Nâsır'ın savaşlarını anlatan 444 beyitlik urcûzesinde, hamdeleden sonra uzun bir methiyeye girer. Burada halifenin üstün özelliklerinden bahseder. Urcûze, halifenin h.301 –322 / 914-934 yılları arasındaki savaşlarını konu edinir:

سُبْحَانَ مَنْ لَمْ تَحْوِهِ أَقْطَارُ	وَلَمْ تَكُنْ تُدْرِكُهُ الْإِبْصَارُ
وَمَنْ عَنَتَ لَوَجْهِهِ الْوَجُوهُ	فَمَا لَهُ نَدٌّ وَلَا شَنْبِيهُ
سُبْحَانَهُ مِنْ خَالِقِ قَدِيرٍ	وَعَالِمِ بِخَلْقِهِ بَصِيرٍ

وَأَخِيرَ لَيْسَ لَهُ انْتِهَاءُ	وَأَوَّلٍ لَيْسَ لَهُ ابْتِدَاءُ
وَعَزَّ أَنْ يَكُونَ شَيْءٌ مِثْلَهُ	أَوْ سَعْنَا إِحْسَانَهُ وَفَضْلَهُ
أَوْ يَحْوِيَاهُ الْوَهْمُ وَالظَّنُونُ	وَجَلَّ أَنْ تُدْرِكُهُ الْعُيُونُ
وَالْعَقْلُ وَالْأَبْتِيَّةُ الصَّحِيحَةُ	لَكِنَّهُ يُدْرِكُ بِالْقَرِيحَةِ
فِي الْأَوْجِهِ الْغَامِضَةِ اللَّطَائِفُ	وَهَذِهِ مِنْ أَثْبَتِ الْمَعَارِفُ
أَثْبَتُ مِنْ مَعْرِفَةِ الْعِيَانِ	مَعْرِفَةُ الْعَقْلِ مِنَ الْإِنْسَانِ
حَمْدًا جَزِيلاً وَعَلَى آلَائِهِ	فَالْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَى نِعْمَائِهِ
وَبَعْدَ شُكْرِ الْمُبْدِئِ الْمُعِيدِ	وَبَعْدَ حَمْدِ اللَّهِ وَالتَّمْجِيدِ
وَمَنْ تَحَلَّى بِاللَّدَى وَالْبِاسِ	أَقُولُ فِي أَيَّامِ خَيْرِ النَّاسِ

Hiç bir yere sığmayan, bakışların ulaşamadığı

Yüzüne yüzlerin yöneldiği, Onun ne bir eşi ne bir benzeri vardır.

Yaratan, her şeye gücü yeten, yarattıklarının halini hakkıyla bilen

Evvel olup, başlangıcı olmayan. Âhir olup sonu olmayan (Allah'ı) noksan sıfatlardan tenzih ederim.

İhsanı ve fazlı bizi kuşatmıştır. Bir şeyin onun gibi olması çok zordur.

Gözlerin ona yetişmesi, ya da hayal ve düşüncelerin onu kavraması imkansızdır.

O ancak his ve akılla, dürüst ahlakla bilinir.

Bu, güzel, esrarlı yüzlerdeki bilgilerin en doğrusudur,

İnsanın akıyla bilmesi, gözüyle görmesinden daha doğrudur.

Nimet ve ihsanlarından dolayı bol bol övgü Allah içindir.

Allah'a övgü ve medhten, ilk defa yaratan ve öldükten sonra yeniden yaratan, (el-Mubdi ve'l-Mu'id) e şükürden sonra.

İnsanların en hayırlısı, cömertlik ve cesaret takılarıyla süslenmiş kişinin.

Tarih ve biyografi konusunda manzûm eserler, ciltler dolusu mensûr eserler kadar geniş olmasa da bunlar, kendi zamanlarında estetik ve edebi arayışlar içinde yapılmış başarılı denemelerdir.

2.1.4. Tıp

Miladi X. yüzyıla kadar, tıp alanında Hipokrat ve Calinus gibi filozofların eserlerini tercüme yoluyla özümseyen İslam kültürü bu alana büyük katkılarda bulunmuş ve müslüman bilim adamlarının eserleri yakın

zamana kadar Batı üniversitelerinde okutulmuştur. Eski Yunan'ı çok iyi anlayan büyük filozof İbn Sînâ (öl.427/1035) onların eserlerini yeniden yorumlamış ve tıp alanında ölmez eserler vermiştir. İslam literatüründe eş-Şeyhu'r-Re'îs olarak anılan İbn Sînâ'nın tıp konusunda verdiği temel bilgilerin didaktik urcûzeler halinde olması dikkat çekicidir.

İbn Sînâ'nın tıpla ilgili yedi urcûzesi vardır. Bunlardan en meşhuru bin üç yüz otuz sekiz beyitlik *Urcûze fi't-Tıbb*'dir (Çelebi, 1991, I: 63). Yirmi dört beyitlik mukaddimenin ilk beyitleri şöyledir (Muhammed, tsz, X: 57):

الحمد لله الملك الواحد	ربّ السموات العلي الماجد
سبحانه منفردا بالقدم	مخرج موجوداتنا من عدم

Sahip ve tek olan, yüce göklerin şerefli efendisi olan Allah'a hamd olsun

Ebedi ve ezeli özelliği ile onu tenzih ederim. Varlıklarımızı yoktan var eden.

Yazar bu mukaddimededen sonra tıp bilimini tanımlar (Muhammed, tsz, X: 58):

الطب حفظ صحة برء مرض من سبب بدن عنه عرض

Tıp sıhhati koruma, bedende çıkan hastalığı iyileştirmedir.

İbn Sînâ'nın tıp ilmiyle ilgili bir başka urcûzesi *Dört Mevsimde Sağlığı Koruma* konuludur. 147 beyitlik bu urcûzenin girişi ise şu şekildedir (Muhammed, tsz, X: 138):

يقول راجي ربه ابن سينا	و لم يزل بالله مستعينا
يا سائلي عن صحة الأجساد	اسمع صحيح الطب بالإسناد

2.1.5. Diğer Konularda Yazılmış Didaktik Şiirler :

Bibliyografik eserler incelendiğinde fıkıh, tecvîd, ferâ'iz, akâ'id gibi İslâmi bilimler alanında da çok sayıda manzum eser görülmektedir. Bu konuda yine el-Lâhikî'nin ilk adımı attığını görüyoruz. Yazarın fıkıh konulu urcûzesinin, oruç ve zekâta dair hükümlerin yer aldığı oruç kısmının başı şöyledir (el-Cevherî, tsz: 384:):

هذا كتاب الصوم و هو جامعُ لكل ما قامت به الشرائعُ

Bu oruç kitabıdır. Bütün şeriatlerin bu konuda yaptıklarını içerir.

el-Lâhikî'nin oğlu Hamdân b. Ebân, alışılmış konuların dışına çıkarak *Aşk Sanatı* ile ilgili bir urcûze yazmıştır. Yazar urcûzesine bu konuyu ele almasının nedenlerini açıklayarak başlar. Bu konuda biraz açıklamada bulunduktan sonra aşkın çeşitlerinden söz ederek konuya girer (el-Cevherî, tsz: 384-385):

إِنَّ الْهَوَى ضُرُوبٌ وَ أَمْرُهُ عَجِيبٌ
وَأَهْلُهُ أَطْوَارٌ فِيهِ لَهُم أَطْوَارٌ
لِلْعَاقِلِ الشَّرِيفِ وَالْأَحْمَقِ السَّخِيفِ

Aşkın çeşitleri, şaşılacak halleri vardır.

Ona tutulanlar türlü türüdür ve aşktan bazı beklentileri vardır.

Hem akıllı değerli kişinin hem de ahmağın

İslam dünyasında *‘İlmu’l-Nucûm* konusuyla ilgilenen ilk kişi olduğu belirtilen Muhammed b. İbrahim el-Fezârî (öl.180/796) bu konulara değinen bir urcûze yazmıştır (Çelebî, 1992, II: 1345). On ciltlik bir kitap boyutunda olduğu rivayet edilen (Dayf,1973:191) urcûzenin ilk dizeleri şöyledir (Dayf, 1960: 140; el-Cevherî, tsz.: 427-428):

الْحَمْدُ لِلَّهِ الْعَلِيِّ الْأَعْظَمِ ذِي الْفَضْلِ وَالْمَجْدِ الْكَبِيرِ الْأَكْرَمِ
وَالْوَاحِدِ الْفَرْدِ الْجَوْدِ الْمُتَعَمِّمِ وَالشَّمْسِ يَجْلُو ضَوْءُهَا الْإِغْسَاقَا
وَالْبَدْرِ يَمَلَأُ نُورَهُ الْأَفَاقَا

Ulu, yüce, Allah'a hamd olsun. Fazilet, şeref ve nihayetsiz kerem sahibi

Bir, tek, cömert, nimet veren (Allah'a hamd olsun)

Yedi kat göğün, ışığı karanlığı aydınlatan güneşin, nuru ufukları dolduran ayın yaratıcısı.

Diğer urcûzelerde bir beyit kafiyeli iki şatırdan oluşurken bu urcûze sonuna kadar birbiri ile kafiyeli üç şatırla devam etmektedir.

Özellikle hikmet konulu şiirleri ile tanınan, Abbâsi dönemi şairlerinden Ebu'l-‘Atâhiyye (öl.211/826-827)'nin, dîvânında yer alan ahlak konulu, *Zâtu'l-Emsâl* adlı üç yüz yirmi beyitlik muzdevic urcûzesinde, dört bin kadar zühd ve ahlak içerikli atasözü derlediği belirtilmektedir. Bu urcûzenin başı şöyledir (el-İsfehânî, 1986, IV: 40):

ما أَكْثَرَ الْفُوتِ لِمَنْ يَمُوتُ	حَسْبُكَ مِمَّا تَبْتَغِيهِ الْفُوتُ
مَنْ اتَّقَى اللَّهَ رَجَا وَخَافَا	الْفَقْرُ فِيمَا جَاوَزَ الْكَفَافَا
إِنْ كُنْتُ أَخْطَأْتُ فَمَا أَخْطَا الْقَدْرُ	هِيَ الْمَقَادِيرُ فَلَمْنِي أَوْ قَدْرُ
ما أطول الليل على من لم يتم	لكل ما يؤذي و إن قل ألم
وَحَيْرُ دُخْرِ الْمَرْءِ حُسْنُ فِعْلِهِ	ما انتفع المرء بمثل عقله
و رُبَّ جِدِّ جَرَّةِ الْمِرْزَاحِ	إِنَّ الْفَسَادَ ضِدَّهُ الصَّلَاحُ

.....

Dünya azığı istediğin yeter. Ölecek kişi için ne fazla bir azık.

Geçinemediğin zaman fakir sayılırsın, Allah'tan sakınan, ümit ve korku içinde olur.

Beni ister kına, ister kınama ama miktarlar böyledir. Hata yaptıysam, kader hata yapmaz.

Az acı verse de acı veren her şeyi kader bitirir. Uyumayana gece ne kadar uzundur.

Kişiyeye, aklı gibi yarar verecek bir şey yoktur. Kişinin geriye koyduğu en iyi şey iyi ameldir.

Bozgunculuğun tersi düzeltmedir. Mizahın işaret ettiği nice ciddi işler vardır.

Ebû Muhammed b. Hasan b. 'Alî b. Vekî et-Tinnîsî'ye (öl.393/1003) ait, senenin mevsimleri konulu yüz yedi beyitlik bir muzdevic urcûzede yaz, sonbahar, kış ve ilk baharı sırasıyla anlatılır. Urcûzenin başı şöyledir (es-Se'âlibî, 1979, I: 363):

وَقَعْتَ فِي ذَاكَ عَلَى الْخَبِيرِ	يَا سَائِلِي عَنْ أَطْيَبِ الدُّهُورِ
وَأَيُّهُ بِالْقَصْفِ عِنْدِي أَوْلَى	سَأَلْتَنِي أَيَّ الزَّمَانِ أَحْلَى
مَقَالَةٌ تُغْنِي اللَّيْبِيبَ مَقْنَعَهُ	عِنْدِي فِي وَصْفِ الْفُصُولِ الْأَرْبَعَةِ

Ey bana zamanların en iyisini soran bu konuda bilen birine rastladın.

Bana zamanların en tatlısını ve hangisinin bence daha şiddetli olduğunu sordun.

Benim dört mevsim konusunda akıl sahiplerini ikna edecek sözlerim var.

Yukarıda adı geçen İbn 'Abdirrabihi'nin, divanında bulunan ikinci urcûze aruz konuludur. Yazar burada aruz konusunu manzum bir şekilde anlatmaktadır. Eser 192 beyitlidir. Dîvânda bu manzume "Urcûzetu'l-

'Arûz" olarak adlandırmıştır. Yazarın aruz bahirlerine gösterdiği şahit beyitlerin uzunluğu beş beyti aşmaz. Kendi beyitleri ile alıntı yaparak şahit beyit olarak gösterdiği beyit kafiyelerinde uyum zorlukları çekmiştir. Vezin ve kafîye çoğu zaman yapmacıktır (İbn 'Abdirabbîhi, 1993: 201):

وباسمِهِ يُفْتَحُ الْكَلَامُ	بِاللَّهِ نَبْدًا وَبِهِ التَّمَامُ
قَدْ كَثُرَتْ مِنْ دُونِهِ الْفِجَاجُ	يَا طَالِبَ الْعِلْمِ هُوَ الْمَنْهَاجُ
وَ كُلُّ فَنَّ فَلَهُ عُيُونُ	وَ كُلُّ عِلْمٍ فَلَهُ فُنُونُ
وَ أَصْلُهَا مَعْرِفَةُ اللِّسَانِ	أَوَّلُهَا جَوَامِعُ الْبَيَانِ
ضَنَنْتَ أُسَاطِيرُ دَوِي الْعُقُولِ	فَإِنَّ فِي الْمَجَازِ وَ التَّأْوِيلِ
وَ أَحَدَهَا وَجَمَعَهَا وَ التَّنْبِيْهُ	حَتَّى إِذَا عَرَفْتَ تِلْكَ الْأَبْنِيْهُ
مَا بَيْنَ مَنْتَوِرٍ إِلَى مَنْظُومِ	طَلِبْتَ مَا شِئْتَ مِنَ الْعُلُومِ
دَاعَكَ فِي الْإِمْلَالِ وَ الْقَرِيضِ	فَدَاوِ بِالْإِعْرَابِ وَ الْعَرُوضِ
وَ اللَّفْظِ مِنْ لَحْنٍ بِهِ وَ كَسْرِ	كِلَاهُمَا طِبُّ لِدَاءِ الشَّعْرِ
وَ صَاحِبِ الْقَانُونِ بَطْلِيمُوسُ	مَا فُلْسَفَ النَّيْطُسُ جَالِينُوسُ

.....
Allah ile başlayıp onunla bitiririz. Söze onun adıyla başlanır.

Ey bilimi isteyen kişi, bilim sapılacak yolların çoğaldığı bir yoldur.

Her bilimin sanatları vardır. Her sanatın da bir özü vardır.

Bunların ilki beyan ilmini içerir. Temeli ise dili bilmektir.

Mecaz ve te'vilde akıl sahiplerinin anlattıkları azdır.

Bunların tekilini, ikilini, çoğulunu bilersen,

Mensurdan manzuma bütün ilimlerden istediğini öğrenirsin.

Nesirde ve şiirdeki eksikliğini aruz ve irabla gider.

Bunların her ikisi şiirdeki zayıflıkları ve söz hatalarını tedavi için ilaçtır.

En-Naytis, Calinus, Kanûn adlı kitabın yazarı Batlamyus'un felsefe yaptığı

Abbasî döneminin sonlarına doğru öğretici şiirlerin daha da arttığı görülmektedir. Kıraat ilminde⁸ Ebû Muhammed el-Kâsım b. Firruh eş-Şâtibî'nin (öl.590/1193-94) *Hırzu'l-Emânî ve Vechu't-Tehânî* veya *el-Kasîdetu's-Şâtibiyye* (Çelebi, I: 646) adı ile tanınan urcûzesi, Arap yazı

⁸ Kuran-ı Kerim'i usulüne uygun şekilde okuma

sanatında ‘Avnuddîn Ebu’l-Muzaffer Yahya b. Muhammed el-Vezîr’in (560/1164-65) *Urcûze fi’l-Hatt* (Çelebi, 1992, I: 63), matematik konusunda, *İbnu’l-Yâsemîn*’in (öl.h.600/1203-4) *Urcûze fi’l-Cebr ve’l-Mukâbele*’si (Çelebî, 1992, I: 62) kendi alanlarında en tanınmış didaktik şiirlerdir. Bunların yanı sıra daha ilginç konularda da urcûzeler verilmiş, özellikle *Celâluddîn Abdurrâhmân es-Suyûtî* (öl.911/1505) çok değişik konularda urcûzeler yazmıştır. Bunlardan ilgi çekici olanları; *Ebu’l-‘Alâ’ el-Ma‘arrî*’nin “köpeğin yetmiş adını bilmeyen köpektir” sözü üzerine nazmettiği *et-Teberri min Ma‘arreti’l-Ma‘arrî* adlı urcûzesidir. Burada yazar bu sıfattan kurtulmak için yetmiş köpek adı bulmaya çalışmış ancak başaramamıştır (DTCF Kütüphanesi Yazmaları, No: İ.S.I, 3262, varak 43b). Yazarın kuş adları ile ilgili bir urcûzesi de vardır (Çelebi, 1992, I: 666).

Sonuç olarak didaktik şiirler Arap-İslam kültüründe gerek sosyal hayatta gerek eğitim hayatında önemli bir iletişim aracı olmuştur. Recez adı verilen, çoğu zaman şiirden bile sayılmayan konuşma havası içindeki manzûm anlatım zamanla gelişerek çeşitli edebî ve bilimsel eserleri aktarım yöntemi haline gelmiştir. Anlatımda alışılmışın dışında bir edebî estetik arayan yazarlar receze dayanan ve urcûze adı verilen uzun didaktik şiirlerle eserlerinin zihinlerde daha kalıcı olmasını amaçlamışlardır. Ancak, köklerinin tarih öncesi devirlere uzandığı bu anlatım tarzının kullanımının başka nedenlerinin de olabileceği göz ardı edilmemelidir.

KAYNAKÇA**Kitap**

- ABDULHAMÎD, Muhammed Muhyiddîn. (1980) *Şerhu İbn ‘Akîl*. Kâhire. Dâru’t-Turâs
- EL-‘ÂCCÂC, (1995). *Dîvân*. (Rivâyet ve Şerh: Abdulmelik b. Karîb el-Asma‘î. Haz. İzzet Hasan), Beyrût –Haleb: Dâru’ş-Şarki’l-‘Arabî
- ‘AFÎFÎ, Ahmed. (1995). “el-Manzûme en-Nahviyye li’l-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî et-Ta‘rîf bihâ ve Tahkîk Nisbetihâ” *Mecelletu Nizve*, 4, 120–127. ‘Ummân.
- BROCKELMANN , Carl. (1959). *Târîhu’l-Edebi’l-Arabî*. (Çev.: ‘Abdulhalîm en-Neccâr). Kâhire: Dâru’l-Me‘ârif.
- EL-CÂHİZ, Ebû ‘Osmân ‘Amr b. Bahr. (1968). *el-Beyân ve’t-Tebyîn*. (Haz.. el-Muhâmî Fevzî ‘Atvî). Beyrût.
- EL-CEHM, ‘Alî b. (1949). *Dîvân*. (Haz. Halîl Merdum Bek.). Şam: Matba‘atu’l-Hâşimiyye.
- EL-CEVHERÎ, Recâ’. (tsz). *Fennu’r-Recez fî’l-‘Asri’l-‘Abbâsî*. İskenderiye: Menşe’etu’l-Me‘ârif.
- ÇELEBÎ, Kâtib. (1992). *Keşfu’z-Zunûn ‘An Esâmi’l-Kutub ve’l-Funûn*. Beyrût: Dâru İhyâ’i Turâsi’l-‘Arabî.
- ÇETİN, Nihat M. (1973). *Eski Arap Şiiri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- ED-DABBÎ, el-Mufaddal. (1962). *el-Mufaddaliyyât*. (Haz. Ahmed Muhammed Şâkir-Abdusselâm Muhammed Hârûn). Mısır: Dâru’l-Me‘ârif.
- DAYF, Şevkî. (2001). *el-‘Asru’l-‘Abbâsî es-Sânî*. Kâhire: Dâru’l-Me‘ârif.
- DAYF, Şevkî. (2004). *el-Asru’l-Abbâsî el-Evvel*. Kahire: Dâru’l-Me‘ârif.
- DTCF Kütüphanesi Yazmaları, No: İ.S.I, 3262, varak 43b
- EMÎN , Ahmed. (2003) *Duha’l-İslâm*. Mısır: Mektebetu’l-Ustre.
- EL-HÂŞİMÎ, Ahmed. (1965). *Mizânu’z-Zeheb*. Mısır: Mektebetu’l-Âdâb.
- HOMER. (1991). *The Illiad*.(Çev. Samuel Butler). Ottawa: World Library Inc.
- İBN ‘ABDİRRABBÎHÎ. (1993). *Dîvân*. (Haz..Muhammed et-Tancî). Beyrût.

- İBNU'L-MU'TEZZ. (1995). *Dîvân*. (Haz.. Mecîd Tarâd). Beyrût.
- EL-İSFAHÂNÎ, Ebu'l-Ferec. (1986). *el-Eğânî*, (Haz. 'Ali Muhennâ-Semîr Câbir). Beyrût.
- KEŞŞÂŞ, Muhammed. (1995). *er-Recez fi'l-'Asri'l-Emevî* , Beyrût: Âlemu'l-Kutub
- EL-MA'ARRÎ, Ebu'l-'Alâ'. (1977). *Risâletu'l-Gufrân*. (Haz..'Âişe 'Abdurrahmân binti's-Şâti'). Kâhire: Dâru'l-Me'ârif
- MUHMAMMED, Sirâcuddîn. (tsz) *Mevsû'atu Revâ'i 'ş-Şi'ri'l-'Arabî*. Beyrut: Dar al-Rateb al-Câmian.

Web adresleri:

www.annabaa.org/nba56/aalam.htm (2008).